

ЗАКОННІСТЬ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ, ВИМОГИ

Постановка проблеми. Успішність і дієвість реформ, які характеризують сучасне суспільство, залежить від ефективності нормотворчості, результатом якої є створення нормативної основи не лише реформування, а й функціонування суспільства як певним чином організованої соціальної системи. У процесі нормотворчої діяльності вивчається необхідність прийняття акта в межах процедури розробки його проєкту, доопрацювання його тексту, ухвалення необхідного для регулювання відносин акта. Тож нормотворчість полягає у формулюванні норм, які стають правовими приписами та складають систему нормативно-правових актів, здатних забезпечити реалізацію існуючих завдань правового регулювання. Соціальна зумовленість і багатоманітність цих завдань пов'язується з необхідністю нормативного закріплення прав людини, визначення меж втручання держави у процес життєдіяльності суспільства, вияву суспільної думки щодо доцільності прийняття певного нормативно-правового акта, вияву та урівноваження різноманітних інтересів. Очевидно, що такі завдання можуть бути реалізовані без наукового обґрунтування, що підвищує актуальність розробки теорії нормотворчості та наукового обґрунтування правового регулювання як результату нормотворчої діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми правового регулювання були предметом наукової уваги вітчизняних учених. Були досліджені проблеми ефективності правового регулювання (Н. Оніщенко, О. Мельник, І. Іщенко), механізму правового регулювання (Т. Тарахонич, С. Бобровник, О. Стукаленко), способи правового регулювання (В. Горшеньов, А. Заєць), оцінки у правовому регулюванні (В. Косович), принципів правового регулювання (А. Колодій), сутності та ознак правового регулювання (О. Петришин, Д. Ваньчук, С. Кравчук, М. Козюбра) за достатньої уваги до проблем правового регулювання вчених, питання особливостей, вимог і змісту принципу законності правового регулювання залишаються поза науковим аналізом.

Мета статті полягає у визначенні особливостей нормативно-правових актів як результату нормотворчості та комплексному дослідженні змісту, ознак і вимог принципу законності як важливого засобу забезпечення їх єдності та конституційності.

Методологія дослідження забезпечила отримання об'єктивних знань про досліджуваний предмет. У процесі з'ясування особливостей законності нормативно-правових актів застосовано наукові підходи, а саме: аксіологічний, що надав можливість характеризувати законність як нормативну та суспільну цінність, з'ясувати її природу та взаємодію з іншими властивостями та принципами функціонування нормативно-правових актів; комунікативний підхід забезпечив з'ясування ролі законності у забезпеченні реалізації нормативно-правових актів та досягненні суспільного порядку.

Логічні методи застосовані при обґрунтуванні визначень низки понять, з'ясуванні аспектів і форм вияву законності нормативно-правових актів. Системний метод надав можливість з'ясувати аспекти прояву законності та їх взаємодію. Функціональний метод спрямований на визначення призначення законності та її ролі для вдосконалення нормативно-правового регулювання.

Основні результати дослідження. На нашу думку, досягнення поставленої мети пов'язується з необхідністю з'ясування фундаментальних категорій, що складають доктринальну основу дослідження. Йдеться про такі поняття, як нормотворчість, нормативно-правовий акт та принцип права. Це надасть можливість розставити наукові акценти в процесі з'ясування особливостей принципу законності нормативно-правових актів.

Найбільш поширеним у сучасній теоретико-правовій науці, на нашу думку, є визначення нормотворчості як діяльності уповноважених на це суб'єктів з розроблення, розгляду, прийняття та офіційного оприлюднення нормативно-правових актів, яка здійснюється за визначеною процедурою [1, с. 210; 2, с. 170]. Саме таке визначення надає можливість характеризувати досліджувану категорію як форму процедурно визначеної діяльності органів держави, які мають владні публічні повноваження; етап правоутворення, що є засобом створення системи нормативно-правових актів, які мають різну юридичну силу; наявність особливих повноважень на розробку та прийняття нормативно-правових документів.

На нашу думку, означені визначення потребують певного уточнення. Воно впливає зі згаданого нами розуміння нормотворчості, обґрунтованого Т. Дідичем. Вважаємо, що цю категорію можливо розглядати у широкому і вузькому значеннях. У широкому – це діяльність суб'єктів, що забезпечує розробку та прийняття соціальних норм, що забезпечують соціальне регулювання та суспільний порядок. У вузькому значенні нормотворчість розуміється як процес, що може бути узагальненим як правотворчість і законотворчість. Хоча деякі вчені ототожнюють поняття «нормотворчість» і «правотворчість» [3, с. 193], з чим ми не можемо погодитися. Саме в такому значенні нормотворчість забезпечує встановлення потреби у правовій регламентації, визначення суб'єкта, різновиду правового акта та прийняття рішення щодо його розробки; підготовка концепції та проекту документа; попередній його розгляд та обговорення; офіційний розгляд проекту та його прийняття. У процесі нашого дослідження ми будемо спиратися на таке розуміння нормотворчості.

Результатом процесу нормотворчості є розробка, прийняття та внесення змін до нормативно-правових актів. На думку С. Бобровник і В. Нагребельного, це офіційний письмовий документ, який приймається уповноваженим органом держави і встановлює, змінює, припиняє чи конкретизує певну норму права [3, с. 192].

Виходячи із особливостей мети нашого дослідження, будемо розуміти під нормативно-правовим актом документ, прийнятий уповноваженим суб'єктом у межах нормотворчого процесу та нормативно закріплених повноважень, що закріплюють, змінюють чи припиняють дію норми права, наділені юридичною силою, є елементом системи законодавства, мають формальний вираз і засновані на сукупності принципів, будучи засобом надання суспільству рис системності. Саме таке визначення, на нашу думку, забезпечує уявлення про нормативно-правовий акт як формальний вираз права, результат нормотворчості, що є елементом узгодженої системи, заснованої на системі вимог (принципів) права.

Ця категорія може бути визначена як зумовлені закономірностями суспільного буття керівні засади (ідеї), які закріплюються у нормативно-правових актах з метою визначення змісту та основних напрямів правового регулювання [4, с. 48]. Вважаємо таке бачення принципів права найбільш доцільним, оскільки воно робить наголос на зумовленість права суспільними закономірностями; визначає фундаментальну роль принципів як керівних засад; наголошує на закріпленні принципів, що, з одного боку, характеризує ці засади як результат нормотворчості, а з другого – як засіб впливу на неї; визначає зміст та напрями правового регулювання.

Звідси закономірний висновок про те, що багатоманітність суспільних відносин, які регулюються нормативно-правовими актами, викликає багатоманітність принципів права, що можуть бути класифіковані за певними критеріями. Одним із них є особливості правового регулювання, у системі яких виокремлюються принципи нормотворчості [5, с. 44]. На нашу думку, принципами нормативно-правових актів як результату нормотворчості є керівні ідеї та положення, зумовлені об'єктивними умовами розвитку суспільства, що покладаються в основу розробки та реалізації нормативно-правових актів, забезпечуючи їх наукову основу, системність та ієрархічне підпорядкування. Одним із них є принцип законності.

Слід повністю погодитися із думкою Н. Оніщенко, яка, наголошуючи на відсутності наукового доробку щодо означеного принципу в сучасній юридичній літературі, визначає законність як особливе соціальне явище, самостійний елемент механізму правового регулювання, режим відповідності суспільних відносин законам і підзаконним актам, які не повинні суперечити нормам права та приймаються в інтересах суспільства, здійснюючись усіма учасниками правовідносин [6, с. 14]. Саме таке визначення надає можливість з'ясувати взаємовплив і взаємозу-

мовленість категорій «закон» і «право»; визначити взаємодію принципів верховенства права і верховенства закону та органічний зв'язок влади і права; встановити сфери життєдіяльності суспільства, що регулюються правом і межі втручання в них держави; з'ясувати залежність юридичної сили акта від місця суб'єкта його прийняття у механізмі держави; обґрунтувати уявлення щодо явища правозаконності.

Погоджуючись із думкою С. Бобровник щодо комплексного характеру законності, що визначає органічну взаємодію права і влади, права і держави [7, с. 400], зауважимо, що законність як принцип нормативно-правових актів має складний зміст, особливі аспекти прояву та вимоги.

Характеризуючи принцип законності як багатоаспектну категорію та визначаючи нормотворчість як складну діяльність держави та уповноважених нею суб'єктів, спрямовану на унормування найважливіших сфер життєдіяльності суспільства, необхідно наголосити на важливості акцентувати увагу на основних аспектах вияву принципу законності нормативно-правових актів.

Передусім законність нормативно-правових актів може бути охарактеризована як важливий принцип права, що покладається в основу прийняття та функціонування нормативних документів. У цьому аспекті законність забезпечує єдність процесу розробки і прийняття нормативно-правових актів, загальність їх вимог до всіх суб'єктів; забезпечує верховенство закону, єдність його розуміння та застосування; визначає співвідношення букви та літери закону; відображає вимогу рівності суб'єктів перед вимогами закону.

Оскільки нормотворча діяльність забезпечується, як правило, органами держави та посадовими особами, важливе значення має характеристика законності як вимоги діяльності цих суб'єктів. Змістом цього аспекту законності є діяльність суб'єктів нормотворчості в межах нормативно закріплених повноважень, за умови реалізації конституційного положення щодо визнання верховенства прав і свобод людини, наявності нормативно закріпленої відповідальності органів і посадових осіб за якість нормативних актів; урахування в процесі розробки і прийняття нормативно-правових актів існуючих міжнародних та європейських стандартів у відповідній галузі життєдіяльності суспільства, регульованій правом.

З огляду на те, що результатом нормотворчості є нормативно-правовий акт як елемент упорядкованої системи, одним із важливих аспектів законності є забезпечення ієрархічної підпорядкованості системи юридичних документів, їх взаємодії та взаємозалежності; прийняття підзаконних нормативно-правових актів на основі, на виконання та відповідно до закону; нормативного закріплення взаємодії та взаємозалежності норм національного та міжнародного права.

Спрямованість системи нормативно-правових актів на регулювання поведінки суб'єктів права надає можливість виокремити такий аспект законності, як принцип поведінки суб'єктів права. У цьому значенні змістом законності є необхідність закріплення прав і свобод людини актами вищої юридичної сили, нормативне закріплення механізмів їх реалізації; забезпечення можливості безперешкодної реалізації прав та виконання обов'язків, а також юридичної відповідальності посадових осіб та органів держави за прийняття протиправних рішень.

Єдність принципу законності нормативно-правових актів забезпечується системою вимог, які формують уявлення про природу законності, відображають ставлення суспільства до діючих нормативно-правових актів, сприяють дотриманню правових вимог всіма суб'єктами права та забезпечують єдину мету правового регулювання як результату дії системи нормативно-правових актів. Основними серед вимог є такі. Вимога єдності законності полягає в забезпеченні єдиного розуміння змісту законів і підзаконних актів, їх тлумачення та застосування. Саме ця вимога визначає вплив на нормотворчість з метою забезпечення її відповідності меті правового регулювання, зумовлює єдність розуміння змісту і значення закону як акта вищої юридичної сили на всій території держави з одночасною можливістю відображення та конкретизації цього змісту підзаконними нормативно-правовими актами.

Вимога загальності законності забезпечує поширеність нормативно-правових актів на всіх суб'єктів, абстрактність їх змісту, необхідність конкретизації правозастосовними актами, поширеність нормативно-правових актів на невизначену кількість життєвих ситуацій, рівність усіх суб'єктів права в можливості мати й реалізувати права та обов'язки, які закріплені нормативно-правовими актами.

Важливе значення має така складова законності, як верховенство закону, що:

- визначає вищу юридичну силу закону як нормативно-правового акта, який приймається представницьким органом влади чи народом у результаті референдуму;
- наголошує на наявності правового закону, заснованого на природних правах людини, ідеях справедливості та рівності;
- забезпечує відповідність підзаконних та індивідуальних актів закону;
- встановлює вимогу в процесі нормотворчості щодо прийняття нормативно-правових та індивідуальних актів на основі та відповідно до Конституції та правових законів;
- закріплює ієрархію нормативних актів, яку важливо враховувати в процесі нормотворчості;
- передбачає можливість внесення змін чи навіть скасування нормативного акта у випадку його суперечності актові вищої юридичної сили, що покладає на суб'єктів нормотворчості обов'язок врахування системності та ієрархічної підпорядкованості актів, що приймаються.

У процесі нормотворчості та дії нормативно-правових актів важливе значення має взаємодія законності і доцільності, що полягає в можливості приймати найбільш доцільні та ефективні нормативні акти в межах наданих повноважень; сприяти найбільш повному та доцільному відображенню різноманітних суспільних інтересів; забезпечити нормативне закріплення засобів правового впливу, що є найбільш доцільними для досягнення мети правового регулювання; створити умови для узгодження нормативного регулювання з суспільними потребами та реформування основних сфер життєдіяльності суспільства; забезпечити нормативне закріплення найбільш доцільних повноважень суб'єктів нормотворчості з метою реалізації найбільшої ефективності діяльності по створенню несуперечливої системи нормативних документів.

З огляду на конституційне закріплення прав, свобод та інтересів людини вищою соціальною цінністю дієвою є вимога гарантованості прав та свобод людини. У сфері нормативно-правового регулювання означена вимога виявляється в необхідності конституційного закріплення, охорони та гарантування прав і свобод, узгодження нормативного їх закріплення з міжнародними та європейськими стандартами, конкретизація механізмів реалізації декларованих прав і свобод у нормативних актах різного рівня та обов'язку держави щодо їх захисту та відновлення. Саме ця вимога, на нашу думку, визначає дієвість та ефективність процесу нормотворчості як важливого засобу забезпечення нормативної основи закріплення та гарантування прав і свобод людини. Тому вона потребує гарантування з боку держави і важливе значення в цьому аспекті має вимога невідворотності відповідальності, що полягає у нормативному закріпленні справедливих форм і видів юридичної відповідальності, що сприяють перевихованню правопорушників; закріплення відповідальності посадових осіб за порушення чинного законодавства чи невиконання покладених обов'язків. Завдяки реалізації цієї вимоги принцип невідворотності відповідальності не лише отримує нормативне закріплення, а й набирає обов'язкового характеру і гарантує реалізацію юридичних настанов як результату нормотворчої діяльності.

Висновки. Отже, законність нормативно-правових актів є важливим засобом забезпечення правомірності нормотворчої діяльності. У процесі дослідження цієї категорії ми визначили нормативно-правовий акт як результат нормотворчості, що є елементом узгодженої системи, заснованої на системі вимог, однією з яких є законність.

Законність нормативно-правових актів має багатоаспектний характер і може бути визначена як принцип права, вимога діяльності суб'єктів нормотворчості, принцип побудови системи нормативно-правових актів і принцип поведінки суб'єктів, що реалізують надані нормативно-правовими актами права та виконують покладені обов'язки. У кожному із означених аспектів законність має особливий зміст та значення.

Єдність принципу законності нормативно-правових актів забезпечується системою вимог, що спрямовані на досягнення єдиної мети правового регулювання як результату дії нормативно-правових актів. Основними серед них є єдність законності, загальність законності, верховенство закону, взаємодія законності та доцільності, вимога гарантованості прав і свобод людини. Зазначені вимоги законності нормативно-правових актів мають особливий зміст і забезпечують дієвість як законності, так і нормативно-правових актів як результату процесу нормотворчості.

Список використаних джерел

1. Теорія держави і права: підручник за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2015. 368 с.
2. Дідич Т. О. Нормотворчість. *Мала енциклопедія теорії держави і права*. Київ: Вид-во Європейського університету, 2010. 170 с.
3. *Юридична енциклопедія. Т. 4*. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2002. 717 с.
4. Косович В. М. Нормативне закріплення принципів права як чинник досконалості нормативно-правових актів України. *Науково-інформаційний вісник. Право*. 2013. № 7. С. 40–50.
5. Колодій А. М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація. *Альманах права*. Київ: Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2012. Вип. 3. С. 42–46.
6. Оніщенко Н. М. Принцип законності: наукові реалії сьогодення. *Альманах права*. Київ: Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2012. № 3. С. 13–18.
7. Бобровник С. В. Законність та правопорядок. Загальна теорія права. Нормативний курс. Київ: Юрінком Інтер, 2023. С. 397–412.

References

1. Teoriia derzhavy i prava: pidruchnyk za red. O. V. Petryshyna. Kharkiv: Pravo, 2015. 368 s.
2. Didych T. O. Normotvorchist. *Mala entsyklopediia teorii derzhavy i prava*. Kyiv: Vyd-vo Yevropeiskoho universytetu, 2010. 170 s.
3. *Iurydychna entsyklopediia. T. 4*. Kyiv: Vyd-vo «Ukrainska entsyklopediia» imeni M. P. Bazhana, 2002. 717 s.
4. Kosovych V. M. Normatyvne zakriplennia pryntsyviv prava yak chynnyk doskonalosti normatyvno-pravovykh aktiv Ukrainy. *Naukovo-informatsiinyi visnyk. Pravo*. 2013. № 7. S. 40–50.
5. Kolodii A. M. Pryntsyvu prava: heneza, poniattia, klasyfikatsiia ta realizatsiia. *Almanakh prava*. Kyiv: Instytut derzhavy i prava imeni V. M. Koretskoho NAN Ukrainy, 2012. Vyp. 3. S. 42–46.
6. Onishchenko N. M. Pryntsyv zakonnosti: naukovi realii sohodennia. *Almanakh prava*. Kyiv: Instytut derzhavy i prava imeni V. M. Koretskoho NAN Ukrainy, 2012. № 3. S. 13–18.
7. Bobrovnyk S. V. Zakonnist ta pravoporiadok. Zahalna teoriia prava. Normatyvnyi kurs. Kyiv: Yurinkom Inter, 2023. S. 397–412.

Липівський В. В. Законність нормативно-правових актів: поняття, ознаки, вимоги

Досліджено основні аспекти вияву принципу законності як важливого фактору функціонування системи нормативно-правових актів, що є результатом нормотворчої діяльності. Категорію нормотворчість розглянуто у широкому і вузькому значеннях. У широкому – це діяльність суб'єктів, що забезпечує розробку та прийняття соціальних норм, що забезпечують соціальне регулювання та суспільний порядок. У вузькому значенні нормотворчість розуміється як процес, що може бути узагальненим як правотворчість та законотворчість.

Під нормативно-правовим актом визначено документ, прийнятий уповноваженим суб'єктом у межах нормотворчого процесу та нормативно закріплених повноважень, що закріплюють, змінюють чи припиняють дію норми права, наділені юридичною силою, є елементом системи законодавства, мають формальний вираз та засновані на сукупності принципів, будучи засобом надання суспільству рис системності.

Законність нормативно-правових актів охарактеризована як важливий принцип права, що покладається в основу функціонування нормативних документів; як вимога діяльності суб'єктів нормотворчості, як засіб забезпечення ієрархічної підпорядкованості системи юридичних документів; як принцип поведінки суб'єктів права. Досліджена система вимог, спрямованих на забезпечення єдності принципу законності. Серед них єдність і загальність законності, верховенство закону; взаємодія законності і доцільності, конституційне закріплення прав, свобод та інтересів людини.

Ключові слова: нормотворчість, нормативно-правовий акт, верховенство права, верховенство закону, правотворчість, закон, підзаконний акт, правове регулювання.

Lypivskiy V. Legality of regulatory and legal acts: concepts, signs, requirements

The main aspects of the manifestation of the principle of legality as an important factor in the functioning of the system of normative legal acts, which is the result of rule-making activity, have been studied. The category of rule-making is considered in broad and narrow meanings. Broadly speaking, it is the activity of subjects that ensures the development and adoption of social norms that ensure social regulation and social order. In a narrow sense, rule-making is understood as a process that can be generalized as law-making and law-making. It is in this sense that rule-making ensures the establishment of the need for legal regulation, the definition of the subject, the type of legal act, and the adoption of a decision on its development; preparation of the concept and project of the document; its preliminary consideration and discussion; official consideration of the project and its acceptance.

A normative-legal act is defined as a document adopted by an authorized subject within the framework of the rule-making process and normatively established powers, which establish, change or terminate the effect of a rule of law, endowed with legal force, is an element of the legal system, has a formal expression and is based on a set of principles, being a means of giving the society features of system.

It is noted that legality as a principle of normative legal acts has a complex meaning, special aspects of manifestation and requirements.

It is this definition, in our opinion, that provides an idea of a normative legal act as a formal expression of law, the result of rulemaking, which is an element of a coherent system based on the system of requirements (principles) of law.

This category is defined as the guiding principles (ideas) determined by the laws of social existence, which are established in normative legal acts in order to determine the content and main directions of legal regulation. defines the fundamental role of principles as guiding principles; emphasizes the consolidation of principles, which, on the one hand, characterizes these principles as the result of rule-making, and on the other – as a means of influencing it; determines the content and directions of legal regulation.

The legality of normative legal acts is characterized as an important principle of law, which is the basis for the functioning of normative documents; as a requirement for the activity of law-making subjects, as a means of ensuring the hierarchical subordination of the system of legal documents; as a principle of behavior of legal subjects.

The system of requirements aimed at ensuring the unity of the principle of legality is studied. Among them is the unity and universality of legality, the rule of law; interaction of legality and expediency, constitutional consolidation of human rights, freedoms and interests.

Key words: rule-making, normative-legal act, rule of law, rule of law, law-making, law, bylaw, legal regulation.

DOI: 10.33663/2524-017X-2024-15-579-584